

KEITH LOWE

ΟΛΕΘΡΟΣ

Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: SAVAGE CONTINENT – EUROPE IN THE
AFTERMATH OF WORLD WAR II

Από τις Εκδόσεις Viking, Λονδίνο 2012

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ:

ΟΛΕΘΡΟΣ – Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Keith Lowe

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ιωάννης Χαλαζιάς

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριάκος Αθανασιάδης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιώργος Παζάλος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. Πέππας ΑΒΕΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Keith Lowe, 2012

First published in Great Britain

in the English language by Penguin Groups Ltd.

© Φωτογραφίας εξωφύλλου: Bettmann/Corbis/SmartMagnas

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2014

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2014

ISBN 978-960-496-861-9

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Μανρομυχάλη 1

106 79 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 1, Mavromichali Str.

106 79 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

KEITH LOWE

ΟΛΕΘΡΟΣ

Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Μετάφραση: Ιωάννης Χαλαζιάς

Στη Βέρα

Περιεχόμενα

<i>Κατάλογος εικόνων</i>	11
<i>Κατάλογος χαρτών</i>	15
<i>Εισαγωγή</i>	17
<i>Σημείωση σχετικά με τα τοπωνύμια</i>	25

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

1. Υλική καταστροφή	29
2. Απουσία	39
3. Εντοπισμός	57
4. Λιμός	65
5. Ηθική καταστροφή	74
6. Ελπίδα	97
7. Τοπίο χάους.....	108

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΚΔΙΚΗΣΗ

8. Η δίψα για αίμα	115
9. Τα στρατόπεδα απελευθερώνονται	119
10. Χαλιναγωγημένη εκδίκηση: Εργάτες-δούλοι	139
11. Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου.....	159
12. Αχαλίνωτη εκδίκηση: Ανατολική Ευρώπη.....	176
13. Ο εσωτερικός εχθρός	202
14. Εκδίκηση εις βάρος γυναικών και παιδιών	223
15. Ο σκοπός της εκδίκησης	242

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ ΕΘΝΟΚΑΘΑΡΣΗ

16. Επιλογές κατά την περίοδο του πολέμου	251
17. Η φυγή των Εβραίων	254
18. Η εθνοκάθαρση της Ουκρανίας και της Πολωνίας	281
19. Η εκδίωξη των Γερμανών	303
20. Η Ευρώπη σε μικρογραφία: Γιουγκοσλαβία	326
21. Δυτική ανοχή, ανατολική μη ανοχή	345

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

22. Πόλεμοι εντός πολέμων	351
23. Πολιτική βία στη Γαλλία και στην Ιταλία	356
24. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος	377
25. Ο κούκος μέσα στη φωλιά: Ο κομμουνισμός στη Ρουμανία	400
26. Η καθυπόταξη της ανατολικής Ευρώπης	419
27. Η αντίσταση των «Αδελφών του Δάσους»	429
28. Ο καθρέφτης του Ψυχρού Πολέμου	451
Συμπέρασμα	458
<i>Πηγές</i>	475
<i>Σημειώσεις</i>	495
<i>Ενρετήριο ονομάτων</i>	547
<i>Ενχαριστίες</i>	557

Κατάλογος εικόνων

Τμήμα Πρώτο

1. Τα ερείπια της Βαρσοβίας το 1946.
2. Μία από τις εκατοντάδες οικογένειες που έστησαν το σπιτικό τους στις σπηλιές της Νάπολης.
3. Πρώην καταναγκασμένοι εργάτες επιστρέφουν στα σπίτια τους στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο.
4. Ο 60χρονος Φίλιπ Παλούχ, που επέστρεψε στην πατρίδα, ζητιανεύει φαγητό κοντά στο Ποτβόροφ.
5. Ο Βόνσιος αντάρτης-παιδί Μπόγκνταν Μπελάκοβιτς.
6. Ένας επιζών από το λιμό στην Ελλάδα.
7. Γιατροί στη Γιουγκοσλαβία περιποιούνται ένα άσχημα τραυματισμένο 9χρονο αγόρι το 1946.
8. Αμερικανοί ναύτες στη Νάπολη εκμεταλλεύονται εξαθλιωμένες ντόπιες κοπέλες.
9. Σοβιετικοί στρατιώτες παρενοχλούν μία Γερμανίδα στη Λειψία το 1946.
10. Ένα καταφύγιο προσφύγων υπό τη διαχείριση της UNRRA στο Χάιλμπρον.
11. Απελευθερωμένοι εργάτες-δούλοι λεηλατούν έναν γερμανικό σιδηροδρομικό σταθμό.
12. Πτώματα Γερμανών κρέμονται από στύλους φωτισμού και από δέντρα κοντά στο Τερέζιενσταντ.
13. Απελευθερωμένοι κρατούμενοι κακοποιούν έναν από τους πρώην φρουρούς τους στο Νταχάου.
14. Ένας Γάλλος συνεργάτης των Γερμανών ξυλοκοπείται το 1944.
15. Φασίστες εκτελούνται με συνοπτικές διαδικασίες από παρτιζάνους στο Μιλάνο τον Απρίλιο του 1945.
16. Αιχμάλωτοι Γερμανοί στο Ρεμάγκεν κατά την τελευταία εβδομάδα του πολέμου.

17. Γερμανοί αιχμάλωτοι διαβιούν μέσα σε τρύπες στο έδαφος στο Ζίν-τοιχ μετά τον πόλεμο.

Τμήμα Δεύτερο

18. Μία Κορσικανή, που κατηγορήθηκε ότι συνενερίζετο με Γερμανούς στρατιώτες, έχει ξεγυμνωθεί και ξυριστεί.
19. Το *Exodus 47*, ένα σκάφος που χρησιμοποιήθηκε για να μεταφέρει Εβραίους στην Παλαιστίνη.
20. Πολωνοί φεύγουν κακήν κακώς από τη Βαβόλνιτσα αφότου αυτή πυρπολήθηκε από Ουκρανούς παρτιζάνους το 1946.
21. Ουκρανοί θύματα μιας επίθεσης Πολωνών εθνικιστών στο Βιερσ-τόβινι το 1945.
22. Μία οικογένεια από το Ρούντκι, που εξαναγκάστηκε να μεταναστεύσει έπειτα από τις αλλαγές των συνόρων.
23. Γερμανοί πρόσφυγες από την Πομερανία και τη Σιλεσία συνωστίζονται πάνω σε τρένα στο Βερολίνο.
24. Δύο διαδηλωτές που πυροβολήθηκαν και σκοτώθηκαν από την αστυνομία της Αθήνας κατά τη διάρκεια μιας αντικυβερνητικής διαδήλωσης το 1944.
25. Ένας από τις δεκάδες χιλιάδες Έλληνες πολίτες που φυλακίστηκαν με την υποψία ότι συμπαθούσαν τους κομμουνιστές το 1948.
26. Ο Πέτρου Γκρόζα εκφωνεί τη νικητήρια ομιλία του έπειτα από εκλογές νοθείας στη Ρουμανία το 1946.
27. Μέλη του Κόμματος Ελευθερίας της Ουγγαρίας ετοιμάζονται να πολεμήσουν κομμουνιστές τραμπούκους στο Ζέγκεντ το 1947.
28. Ο Λιθουανός λαϊκός ήρωας Γιουόζας Λούκσα με δύο αντάρτες συναγωνιστές του το 1950.
29. Βετεράνοι του Ουκρανικού Επαναστατικού Στρατού σε μία επετειακή παρέλαση στο Λβιβ το 2009.

Ευχαριστίες για τις φωτογραφίες

Ηνωμένα Έθνη, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 20, 22. Aldo de Jaco, *I cinque anni che cambiarono l'Italia* (Ρώμη: Νιούτον Κόμπτον, 1985), 8. Ουλσάιν, 9, 19. Εθνικά Αρχεία ΗΠΑ, 11, 16, 17. Συλλογή της Αλένα Κράλοβα,

12. Σώμα Διαβιβάσεων Στρατού των ΗΠΑ, 13. Getty Images, 14, 18, 23, 24, 25. Κρίστιαν Σίφερ / Κρατικό Αρχείο καντονιού Τίκινο, 15. Περιφερειακό Μουσείο Τόμασοφ Λουμπέλσκι, 21. Associated Press, 26, 27. Μουσείο Θυμάτων Γενοκτονίας στο Βίλνιους, 28. Ria Novosti, 29. Έχει καταβληθεί κάθε προσπάθεια προκειμένου να εντοπιστεί και να υπάρξει επαφή με τον κάτοχο των δικαιωμάτων της εικόνας 8. Οι αναγνώστες που έχουν πληροφορίες σχετικά με αυτή τη φωτογραφία καλούνται να έλθουν σε επαφή με τον εκδότη.

Κατάλογος χαρτών

1. Εδαφικές αλλαγές στην Ευρώπη, 1945-47
2. Οι νεκροί της Ευρώπης, 1939-45
3. Το αρχιπέλαγος των γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης
4. Στρατόπεδα εκτοπισθέντων απόμων στη Γερμανία, την Αυστρία και τη Βόρεια Ιταλία
5. Η εβραϊκή φυγή προς την Παλαιστίνη
6. Η εκδίωξη των Γερμανών
7. Τοποθεσίες σφαγών στη Γιουγκοσλαβία, 1945
8. Περιοχές που απελευθερώθηκαν από μόνη τη γαλλική Αντίσταση, όπως ήταν στις 23 Αυγούστου 1944
9. Η Ιταλία το 1945-46
10. Περιοχές της Ελλάδας υπό τον έλεγχο των ανταρτών, 1944
11. Οι βαλτικές χώρες
12. Η διαίρεση της Ευρώπης στον Ψυχρό Πόλεμο

1. Εδαφικές αλλαγές στην Ευρώπη, 1945-47

Εισαγωγή

Φανταστείτε έναν κόσμο χωρίς θεσμούς. Είναι ένας κόσμος όπου τα σύνορα μεταξύ των χωρών δείχνουν να έχουν διαλυθεί, αφήνοντας ένα συμπαγές, ατελείωτο τοπίο πάνω στο οποίο οι άνθρωποι ταξιδεύουν ψάχνοντας για κοινότητες που δεν υπάρχουν πια. Δεν υπάρχουν πλέον κυβερνήσεις, είτε σε εθνικό είτε ακόμη και σε τοπικό επίπεδο. Δεν υπάρχουν σχολεία ή πανεπιστήμια, βιβλιοθήκες ή αρχεία, καμία πρόσβαση σε καμία απολύτως πληροφορία. Δεν υπάρχει κινηματογράφος και θέατρο, και σίγουρα όχι τηλεόραση. Το ραδιόφωνο λειτουργεί περιστασιακά, αλλά το σήμα είναι μακρινό και σχεδόν πάντα σε κάποια ξένη γλώσσα. Κανείς δεν έχει δει εφημερίδα επί εβδομάδες. Δεν υπάρχουν σιδηρόδρομοι ή μηχανοκίνητα οχήματα, δεν υπάρχουν τηλέφωνα ή τηλεγραφεία, ταχυδρομεία, καμία απολύτως επικοινωνία εκτός από όσα περνούν από στόμα σε στόμα.

Δεν υπάρχουν τράπεζες, αλλά αυτό δεν είναι και μεγάλο δυστύχημα αφού το χρήμα δεν έχει πλέον καμία αξία. Δεν υπάρχουν καταστήματα διότι κανείς δεν έχει τίποτα να πουλήσει. Τίποτα δε φτιάχνεται εδώ: τα μεγάλα εργοστάσια και οι επιχειρήσεις που υπήρχαν έχουν όλα καταστραφεί ή αποσυναρμολογηθεί, όπως συμβαίνει και με τα περισσότερα άλλα κτίρια. Δεν υπάρχουν εργαλεία, εκτός από εκείνα που μπορούν να ξεθαφτούν κάτω από τα ερείπια. Δεν υπάρχουν τρόφιμα.

Ο νόμος και η τάξη είναι σχεδόν ανύπαρκτα διότι δεν υπάρχει αστυνομική δύναμη και σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Σε μερικές περιοχές δε φαίνεται πλέον να υπάρχει καμία σαφής αίσθηση για το τι είναι σωστό και τι λάθος. Οι άνθρωποι παίρνουν μόνοι τους ό,τι θέλουν δίχως να λογαριάζουν ιδιοκτησία – πράγματι, η ίδια η αίσθηση της ιδιοκτησίας έχει εν πολλοίς εξαφανιστεί. Τα αγαθά ανήκουν μόνο σ' εκείνους που είναι αρκετά δυνατοί για να τα κρατήσουν και σ' εκείνους που είναι πρόθυμοι να τα περιφρουρήσουν με τη ζωή τους. Άνθρωποι με όπλα περιδιαβαίνουν τους δρόμους παίρνοντας ό,τι θέλουν και απειλώντας οποιονδήποτε βρεθεί μπροστά τους. Γυναίκες όλων των τάξεων

και ηλικιών εκδίδονται για φαγητό και προστασία. Δεν υπάρχει ντροπή. Δεν υπάρχει ηθική. Υπάρχει μόνο η επιβίωση.

Είναι δύσκολο για τις σύγχρονες γενιές να φανταστούν την ύπαρξη ενός τέτοιου κόσμου έξω από τις φαντασίες των σεναριογράφων του Χόλιγουντ. Υπάρχουν ωστόσο εν ζωή σήμερα εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι που βίωσαν αυτές ακριβώς τις συνθήκες – όχι σε κάποιες μακρινές γωνιές του πλανήτη αλλά στην καρδιά εκείνης της περιοχής που για δεκαετίες θεωρείτο ως μία από τις πιο σταθερές και ανεπτυγμένες στη Γη. Το 1944 και 1945 μεγάλα τμήματα της Ευρώπης αφέθηκαν στο χάος επί μήνες. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος –οπωσδήποτε ο πιο καταστροφικός πόλεμος στην Ιστορία– είχε καταστρέψει, όχι μόνο τη φυσική υποδομή, αλλά και τους θεσμούς που κρατούσαν ενωμένες τις χώρες. Το πολιτικό σύστημα είχε καταρρεύσει σε τέτοιο βαθμό ώστε Αμερικανοί παρατηρητές προειδοποιούσαν για την πιθανότητα ενός εμφυλίου πολέμου σε ευρωπαϊκή κλίμακα.¹ Το σκόπιμο κομμάτιασμα των κοινοτήτων είχε σπείρει μια μη αναστρέψιμη έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ γειτόνων και η καθολική πείνα είχε καταστήσει την προσωπική ηθική άνευ σημασίας. «Η Ευρώπη», ισχυριζονταν οι *New York Times* τον Μάρτιο του 1945, «βρίσκεται σε μια κατάσταση την οποία κανείς Αμερικανός δεν μπορεί να ελπίζει να καταλάβει». Ήταν η «Νέα Σκοτεινή Ήπειρος».²

Το ότι αυτή η Ευρώπη κατάφερε να βγει μόνη της απ' αυτόν το βούρκο και στη συνέχεια να γίνει μια ακμάζουσα, ανεκτική ήπειρος φαντάζει τουλάχιστον ως θαύμα. Αναλογιζόμενος κανείς τα κατορθώματα ανοικοδόμησης που έλαβαν χώρα –την εκ νέου κατασκευή δρόμων, σιδηροδρόμων, εργοστασίων, ακόμη και ολόκληρων πόλεων–, μπαίνει στον πειρασμό να μη δει τίποτε άλλο παρά μόνο πρόοδο. Η πολιτική αναγέννηση που συνέβη στη Δύση είναι επίσης εντυπωσιακή, ιδίως η αναμόρφωση της Γερμανίας, που μεταμορφώθηκε από ένα κράτος-παρίας σε υπεύθυνο μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας μέσα σε λίγα μόλις χρόνια. Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια γεννήθηκε επίσης μια νέα επιθυμία για διεθνή συνεργασία, που θα έφερε όχι μόνο ευημερία αλλά και ειρήνη. Οι δεκαετίες που πέρασαν από το 1945 έχουν χαιρετιστεί ως η πιο μακρά περίοδος διεθνούς ειρήνης στην Ευρώπη από την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Δεν είναι να αναρωτιέται κανείς για το γεγονός ότι όσοι γράφουν για τη μεταπολεμική εποχή –ιστορικοί, πολιτικοί και οικονομολόγοι– την παρουσιάζουν συχνά ως μία περίοδο όπου η Ευρώπη αναδύθηκε

σαν τον Φοίνικα από τις στάχτες της καταστροφής. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η λήξη του πολέμου σηματοδότησε, όχι μόνο το τέλος της καταπίεσης και της βίας, αλλά και την πνευματική, ηθική και οικονομική αναγέννηση ολόκληρης της ηπείρου. Οι Γερμανοί αποκαλούν τους μήνες μετά τον πόλεμο *Stunde nul* («Ωρα Μηδέν») – με την έννοια ότι ήταν μια εποχή όπου το κράτος αποκαθάρθηκε και επιτράπηκε στην Ιστορία να ξαναρχίσει.

Δε χρειάζεται όμως μεγάλη φαντασία για να δει κανείς ότι αυτή είναι μια επιτηδευμένα ρόδινη άποψη της μεταπολεμικής ιστορίας. Καταρχάς, ο πόλεμος δε σταμάτησε απλώς με την ήττα του Χίτλερ. Μία σύρραξη της κλίμακας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με όλες τις μικρές εμφύλιες διαμάχες που περιέκλειε, πήρε μήνες, αν όχι χρόνια, μέχρι να σταματήσει, και το τέλος ήρθε σε διαφορετικές εποχές στα διάφορα μέρη της Ευρώπης. Στη Σικελία και στα νότια της Ιταλίας, για παράδειγμα, τελείωσε από το φθινόπωρο του 1943. Στη Γαλλία, για τους περισσότερους πολίτες, τελείωσε έναν χρόνο αργότερα, το φθινόπωρο του 1944. Σε άλλα τμήματα της Ευρώπης, αντιθέτως, η βία συνεχίστηκε για πολύ μετά την Ημέρα της Νίκης στην Ευρώπη. Τα στρατεύματα του Τίτο εξακολουθούσαν να πολεμούν γερμανικές μονάδες στη Γιουγκοσλαβία τουλάχιστον μέχρι τις 15 Μαΐου 1945. Εμφύλιοι πόλεμοι, που άναψαν αρχικά από τη γερμανική εμπλοκή, συνέχισαν να μαίνονται στην Ελλάδα, στη Γιουγκοσλαβία και στην Πολωνία για πολλά χρόνια αφότου ο κύριος πόλεμος είχε τελειώσει. Και στην Ουκρανία και στις βαλτικές χώρες εθνικιστές αντάρτες συνέχισαν να μάχονται τα σοβιετικά στρατεύματα έως και τη δεκαετία του 1950.

Ορισμένοι Πολωνοί έχουν την άποψη ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν τελείωσε πραγματικά παρά μόλις ακόμη πιο πρόσφατα: εφόσον η σύρραξη άρχισε με την εισβολή στη χώρα τους τόσο των Ναζί όσο και των Σοβιετικών, δεν τελείωσε παρά μόνο όταν έφυγε από τη χώρα και το τελευταίο σοβιετικό άρμα μάχης το 1989. Πολλοί στις βαλτικές χώρες νιώθουν το ίδιο: το 2005 οι πρόεδροι της Εσθονίας και της Λιθουανίας αρνήθηκαν να επισκεφθούν τη Μόσχα για να γιορτάσουν την 60ή επέτειο από την Ημέρα της Νίκης στην Ευρώπη, με το σκεπτικό ότι, για τις χώρες τους τουλάχιστον, η απελευθέρωση δεν είχε ήρθε παρά μόνο στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Αν συνεκτιμήσει κανείς τον Ψυχρό Πόλεμο, που ήταν ουσιαστικά μία κατάσταση διαρκούς σύγκρουσης μεταξύ ανατολικής και δυτικής Ευρώπης, και πολλές εθνικές εξεγέρσεις κατά της σοβιετικής κυριαρχίας, τότε ο ισχυρισμός ότι

τα μεταπολεμικά χρόνια ήταν μια εποχή αδιάλειπτης ειρήνης φαντάζει απελπιστικά υπερβολικός.

Εξίσου αμφίβολη είναι η ιδέα της *Stunde nul*. Σίγουρα δεν υπήρξε καμία διαγραφή των όσων έγιναν, όσο πολύ κι αν το εύχονταν αυτό οι Γερμανοί πολιτικοί. Την επαύριο του πολέμου κύματα εκδίκησης και ανταπόδοσης ξέσπασαν πάνω σε κάθε σφαίρα της ευρωπαϊκής ζωής. Έθνη στερήθηκαν εδάφη και περιουσίες, κυβερνήσεις και οργανισμοί υπέστησαν εκκαθαρίσεις, και ολόκληρες κοινότητες τρομοκρατήθηκαν γι' αυτό που εκλαμβανόταν ότι είχαν πράξει κατά τον πόλεμο. Αρκετή από τη χειρότερη εκδίκηση καταφέρθηκε κατά μεμονωμένων ατόμων. Γερμανοί πολίτες σε ολόκληρη την Ευρώπη υπέστησαν ξυλοδαρμούς, συνελήφθησαν, χρησιμοποιήθηκαν ως εργάτες-δούλοι ή απλώς δολοφονήθηκαν. Στρατιώτες και αστυνομικοί που είχαν συνεργαστεί με τους Ναζί συνελήφθησαν και βασανίστηκαν. Γυναίκες που είχαν κοιμηθεί με Γερμανούς στρατιώτες ξεγυμνώνονταν, ξυρίζονταν και διαπομπεύονταν στους δρόμους αλειμμένες με πίσσα. Γερμανίδες, Ουγγαρέζες και Αυστριακές βιάστηκαν κατά εκατομμύρια. Αντί να καθαρήσει τη βρομιά, η επαύριο του πολέμου απλώς διέδωσε τα παράπονα μεταξύ των κοινοτήτων και μεταξύ των εθνών, πολλά από τα οποία είναι ακόμη και σήμερα ζωντανά.

Το τέλος του πολέμου δε σηματοδότησε ούτε τη γέννηση μιας νέας εποχής εθνικής αρμονίας στην Ευρώπη. Στην πραγματικότητα, σε ορισμένα μέρη της Ευρώπης οι εθνικές εντάσεις έγιναν χειρότερες. Οι Εβραίοι συνέχισαν να θυματοποιούνται, όπως ακριβώς είχε γίνει και κατά τη διάρκεια του ίδιου του πολέμου. Οι μειονότητες παντού κατέστησαν για μία ακόμη φορά πολιτικοί στόχοι, και σε ορισμένες περιοχές αυτό οδήγησε σε ωμότητες εξίσου αποκρουστικές με εκείνες που διέπραξαν οι Ναζί. Η επαύριο του πολέμου είδε επίσης τη λογική κατάληξη όλων των προσπαθειών των Ναζί να κατηγοριοποιήσουν και να διαχωρίσουν τις διαφορετικές φυλές. Μεταξύ του 1945 και του 1947 δεκάδες εκατομμύρια άντρες, γυναίκες και παιδιά εκδιώχθηκαν από τις χώρες τους σε μερικές από τις μεγαλύτερες ενέργειες εθνοκάθαρσης που είχε δει ποτέ ο κόσμος. Αυτό είναι ένα θέμα που σπανίως συζητιέται από τους θαυμαστές του «ευρωπαϊκού θαύματος», και ακόμη πιο σπάνια γίνεται κατανοητό: ακόμη κι εκείνοι που γνωρίζουν για τις εκδιώξεις των Γερμανών ξέρουν ελάχιστα πράγματα σχετικά με παρόμοιους διωγμούς άλλων μειονοτήτων σε ολόκληρο το εύρος της ανατολικής Ευρώπης. Η πολιτισμική ποικιλομορφία, που αποτελούσε κάπο-

τε συστατικό μέρος του ευρωπαϊκού τοπίου πριν ή ακόμη και κατά τη διάρκεια του πολέμου, δε δέχτηκε το τελειωτικό θανάσιμο πλήγμα παρά μόνο μετά το τέλος του.

Το ότι η ανοικοδόμηση της Ευρώπης ξεκίνησε εν μέσω όλων αυτών των ζητημάτων την καθιστά ακόμη πιο αξιοσημείωτη. Με τον ίδιο όμως τρόπο που ο πόλεμος πήρε πολύ καιρό να τελειώσει, έτσι και η ανοικοδόμηση πήρε πολύ καιρό για να πάρει μπρος. Οι άνθρωποι που ζούσαν ανάμεσα στα ερείπια των κατεστραμμένων ευρωπαϊκών πόλεων νοιάζονταν περισσότερο για τις μικρολεπτομέρειες της καθημερινής επιβίωσης παρά για την αποκατάσταση των κτισμάτων της κοινωνίας. Ήταν πεινασμένοι, στερημένοι και πικραμένοι για τα χρόνια που υποχρεώθηκαν να υποφέρουν – προτού τους δοθεί κάποιο κίνητρο για να αρχίσουν να ανοικοδομούν, χρειάζονταν χρόνο για να εκτονώσουν την οργή τους, να σκεφτούν το παρελθόν και να θρηνήσουν.

Οι νέες Αρχές που έρχονταν στην εξουσία σε ολόκληρη την Ευρώπη χρειάζονταν επίσης χρόνο για να καθιερωθούν. Η πρώτη προτεραιότητά τους δεν ήταν να καθαρίσουν τα ερείπια, να επισκευάσουν τις σιδηροδρομικές γραμμές ή να ξανανοίξουν τα εργοστάσια, αλλά απλώς να ορίσουν αντιπροσώπους και συμβούλια σε κάθε περιοχή των χωρών τους. Αυτά τα συμβούλια έπρεπε στη συνέχεια να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των ανθρώπων, η πλειονότητα των οποίων είχε μάθει επί έξι χρόνια οργανωμένων ωμοτήτων να αντιμετωπίζει κάθε θεσμό με πολύ μεγάλη επιφυλακτικότητα. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, η επιβολή κάποιας έννομης τάξης, πόσο μάλλον μιας υλικής ανοικοδόμησης, αποτελούσε κάτι σαν όνειρο. Μόνο εξωτερικές υπηρεσίες –οι συμμαχικοί στρατοί, τα Ηνωμένα Έθνη, ο Ερυθρός Σταυρός– είχαν την εξουσία και το ανθρώπινο δυναμικό να επιχειρήσουν τέτοια εγχειρήματα. Όπου έλειπαν τέτοιες υπηρεσίες, βασιλεύε το χάος. Συνεπώς, η ιστορία της Ευρώπης στην αμέσως μετά τον πόλεμο περίοδο δεν αφορά τόσο την ανοικοδόμηση και την αποκατάσταση: είναι καταρχάς μια ιστορία διολίσθησης στην αναρχία: είναι μια ιστορία που δεν έχει γραφτεί ποτέ όπως πρέπει. Δεκάδες έξοχα βιβλία περιγράφουν γεγονότα σε μεμονωμένες χώρες –ιδίως στη Γερμανία–, αλλά το κάνουν εις βάρος της γενικότερης εικόνας: τα ίδια ζητήματα συμβαίνουν ξανά και ξανά σε ολόκληρη την ήπειρο. Υπάρχουν μια δυο ιστορίες, όπως το *Postwar* του Τόνι Τζουντ, που βλέπουν την ήπειρο ως σύνολο με μια ευρύτερη άποψη: το κάνουν ωστόσο σε μια πολύ μεγαλύτερη χρονική κλίμακα κι έτσι είναι υποχρεωμένες να συνοψίσουν τα γεγονότα των ετών

αμέσως μετά τον πόλεμο σε ελάχιστα μόνο Κεφάλαια. Απ' όσο γνωρίζω, δεν υπάρχει κανένα βιβλίο σε οποιαδήποτε γλώσσα που να περιγράφει ολόκληρη την ήπειρο –Ανατολή και Δύση– λεπτομερώς κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσιμης και ταραγμένης εποχής.

Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί μία μερική προσπάθεια να διορθωθεί αυτή η κατάσταση. Δε θα επιχειρήσει, όπως έχουν κάνει τόσα άλλα βιβλία, να εξηγήσει πώς η ήπειρος ορθώθηκε τελικά από τις στάχτες και πώς προσπάθησε να ανοικοδομηθεί φυσικά, οικονομικά και ηθικά. Δε θα επικεντρωθεί στις δίκες της Νυρεμβέργης ή στο Σχέδιο Μάρσαλ, ή σε οποιαδήποτε άλλη απόπειρα να θεραπευτούν τα τραύματα που είχαν δημιουργηθεί από τον πόλεμο. Αντιθέτως, θα ασχοληθεί με την περίοδο προτού καν τέτοιες απόπειρες αποκατάστασης καταστούν δυνατές, όταν το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης ήταν ακόμη εξαιρετικά εκρηκτικό και η βία μπορούσε να φουντώσει και πάλι με την παραιμιακή πρόκληση. Από μία άποψη θα επιχειρήσει το ακατόρθωτο – να περιγράψει το χάος. Θα το κάνει επιλέγοντας διαφορετικά στοιχεία μέσα σ' αυτό το χάος και προτείνοντας τρόπους με τους οποίους αυτά συνδέονταν με τα κοινά ζητήματα.

Θα ξεκινήσουμε δείχνοντας επακριβώς τι είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, τόσο από υλική όσο και από ηθική άποψη. Μόνο εκτιμώντας τι είχε χαθεί μπορούμε να καταλάβουμε τα γεγονότα που ακολούθησαν. Το Δεύτερο Μέρος περιγράφει το κύμα εκδίκησης που σάρωσε την ήπειρο και δείχνει τρόπους με τους οποίους αυτό το φαινόμενο χειραγωγήθηκε για πολιτικούς σκοπούς. Η εκδίκηση αποτελεί ένα μόνιμο θέμα αυτού του βιβλίου: η κατανόηση της λογικής της καθώς και των σκοπών που εξυπηρετούσε είναι ουσιώδης αν θέλουμε να καταλάβουμε την ατμόσφαιρα της μεταπολεμικής Ευρώπης. Το Τρίτο και Τέταρτο Μέρος δείχνουν τι συνέβη όταν επιτράπηκε σ' αυτή την εκδίκηση και σε άλλες μορφές βίας να ξεφύγουν από τον έλεγχο. Η εθνοκάθαρση, η πολιτική βία και ο εμφύλιος πόλεμος που προέκυψαν ως αποτέλεσμα ήταν μερικά από τα πιο σπουδαία γεγονότα της ευρωπαϊκής ιστορίας. Έχω την άποψη ότι αυτά ήταν στην πραγματικότητα οι τελευταίοι σπασμοί του Β' Παγκοσμίου Πολέμου – και σε πολλές περιπτώσεις ένας σχεδόν αδιάσπαστος σύνδεσμος με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου. Συνεπώς το βιβλίο θα καλύψει χονδρικά τα έτη από το 1944 έως το 1949.

Ένας από τους πολλούς στόχους μου στη συγγραφή του παρόντος βιβλίου ήταν να ξεφύγω από τη στενή Δυτική οπτική που τείνει να

κυριαρχήσει στα περισσότερα γραπτά της περιόδου. Επί δεκαετίες τα βιβλία για την επαύριο του πολέμου έχουν επικεντρωθεί στα γεγονότα στη Δυτική Ευρώπη, κυρίως επειδή οι πληροφορίες για την Ανατολή δεν ήταν άμεσα διαθέσιμες, ακόμη και στην ίδια την Ανατολική Ευρώπη. Από την εποχή της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και των κρατών-δορυφόρων της, αυτές οι πληροφορίες έχουν καταστεί πιο διαθέσιμες, αλλά εξακολουθούν να είναι μάλλον συσκοτισμένες και γενικά εμφανίζονται μόνο σε ακαδημαϊκά βιβλία και περιοδικά, συχνά δε μόνο στη γλώσσα που γράφτηκαν αρχικά. Έτσι, παρόλο που έχει γίνει πολλή πρωτοπόρα δουλειά από Πολωνούς, Τσέχους και Ούγγρους συγγραφείς, αυτή έχει παραμείνει προσβάσιμη μόνο στα πολωνικά, τα τσεχικά και τα ουγγρικά. Έχει επίσης παραμείνει ως επί το πλείστον στα χέρια ακαδημαϊκών – κάτι που με φέρνει σε έναν άλλο σκοπό αυτού του βιβλίου: να αναβιώσω αυτή την περίοδο για το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Ο τελευταίος, και πιθανώς σημαντικότερος, σκοπός μου είναι να ανοίξω ένα μονοπάτι μέσα από το λαβύρινθο των μύθων που έχουν διαδοθεί σχετικά με την επαύριο του πολέμου. Πολλές από τις «σφαγές» που έχω ερευνήσει αποδεικνύεται, έπειτα από προσεκτική μελέτη, πως ήταν λιγότερο δραματικές απ' ό,τι είχε απεικονιστεί αρχικά. Ομοίως, μερικές πραγματικά εκπληκτικές ωμότητες έχουν υποβαθμιστεί, ή απλώς χαθεί μέσα στην πλημμυρίδα άλλων ιστορικών γεγονότων. Μολονότι μπορεί να είναι αδύνατον να έρθει στο φως η ακριβής αλήθεια πίσω από μερικά απ' αυτά τα περιστατικά, είναι τουλάχιστον δυνατόν να αφαιρεθούν κάποιες από τις ανακρίβειες.

Ένας ιδιαίτερος μπαμπούλας για εμένα είναι η πληθώρα των ασαφών και ανεπιβεβαιώτων στατιστικών που συχνά χρησιμοποιούνται πρόχειρα σε συζητήσεις που αφορούν αυτή την περίοδο. Οι στατιστικές είναι όντως σημαντικές, διότι συχνά χρησιμοποιούνται για πολιτικούς σκοπούς. Μερικά έθνη υπερβάλλουν συστηματικά για τα εγκλήματα των γειτόνων τους, είτε για να αποσπάσουν την προσοχή από τα δικά τους εγκλήματα είτε για να εξυπηρετήσουν τους δικούς τους εθνικούς σκοπούς. Πολιτικά κόμματα όλων των αποχρώσεων αρέσκονται να διογκώνουν τα αδικήματα των αντιπάλων τους και να υποβαθμίζουν εκείνα των συμμάχων τους. Οι ιστορικοί επίσης υπερβάλλουν κάποιες φορές, ή απλώς επιλέγουν τους αριθμούς που προκαλούν μεγαλύτερη εντύπωση από όσους είναι διαθέσιμοι, ώστε να κάνουν τις ιστορίες τους πιο δραματικές. Οι ιστορίες όμως απ' αυτή την περίοδο είναι αρ-

κετά «φανταστικές» από μόνες τους – δε χρειάζονται υπερβολές. Για το λόγο αυτό έχω προσπαθήσει όπου ήταν δυνατόν να βασίσω όλες τις στατιστικές μου σε επίσημες πηγές, ή σε υπεύθυνες ακαδημαϊκές μελέτες αν απουσιάζουν οι επίσημες πηγές ή αν είναι ύποπτες. Όποτε οι στατιστικές διαφωνούν μεταξύ τους, θα βάζω στο κείμενο εκείνον τον αριθμό που πιστεύω ότι είναι πιο αξιόπιστος, και τους υπόλοιπους αριθμούς σε υποσημειώσεις.

Παρά ταύτα, θα ήταν ανόητο να φανταστεί κανείς ότι οι προσπάθειές μου για ακρίβεια δεν μπορούν να βελτιωθούν. Ούτε μπορεί αυτό το βιβλίο να υποκριθεί πως είναι μια «οριστική» ή «περιεκτική» ιστορία της άμεσης μεταπολεμικής περιόδου στην Ευρώπη: το αντικείμενο είναι υπερβολικά ευρύ για κάτι τέτοιο. Αντιθέτως, αποτελεί μια απόπειρα να ριχτεί φως σε έναν ολόκληρο κόσμο εκπληκτικών και κατά καιρούς τρομακτικών γεγονότων για εκείνους που διαφορετικά μπορεί να μην τα είχαν ανακαλύψει ποτέ.

Η ελπίδα μου είναι ότι θα ανοίξει έναν διάλογο σχετικά με το πώς αυτά τα γεγονότα επηρέασαν την ήπειρο κατά τη διάρκεια των πιο οδυνηρών φάσεων της αναγέννησής της και –εφόσον υπάρχει τεράστιο περιθώριο για περαιτέρω έρευνα– ίσως να ερεθίσει άλλους να τα ερευνήσουν σε ακόμη μεγαλύτερο βάθος. Αν το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα, αυτή η περίοδος της ευρωπαϊκής ιστορίας έχει ακόμη τεράστιες περιοχές που φέρουν μόνο τη σήμανση: «Εδώ υπάρχουν δράκοι».

Σημείωση σχετικά με τα τοπωνύμια

Ο χάρτης της Ευρώπης άλλαξε σημαντικά έπειτα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και μαζί του άλλαξαν τα ονόματα κωμοπόλεων και πόλεων. Έτσι, για παράδειγμα, η γερμανική πόλη Στετίνο έγινε η πολωνική πόλη Στσέτσιν, το πολωνικό Βίλνο έγινε το λιθουανικό Βίλνιους και το ιταλικό Φιούμε έγινε η γιουγκοσλαβική Ριέκα. Με εξαίρεση τις περιπτώσεις όπου υπάρχει μια καθιερωμένη αγγλική ονομασία για μια πόλη, έχω προσπαθήσει πάντα να χρησιμοποιώ τα ονόματα όπως θα ήταν γενικά αποδεκτά εκείνη την εποχή. Έτσι, έχω χρησιμοποιήσει το όνομα Στετίνο όταν αναφέρομαι σε γεγονότα που έλαβαν χώρα εκεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά το όνομα Στσέτσιν όταν περιγράφω μεταγενέστερα γεγονότα. Ομοίως, έχω δώσει ρωσικά ονόματα σε ουκρανικές πόλεις όπως το Χάρκοβο και το Ντιπροπετρόφσκ, διότι, ως τμήματα της Σοβιετικής Ένωσης, έτσι αποκαλούνταν πάντα στα έγγραφα της εποχής.

Υπήρχαν, και εξακολουθούν να υπάρχουν, ισχυρές εθνικιστικές προθέσεις πίσω από τα ονόματα που δίνονται στις πόλεις, ιδίως σε ευαίσθητες παραμεθόριες περιοχές. Θα ήθελα να διαβεβαιώσω τον αναγνώστη ότι δε συμμερίζομαι απαραίτητως αυτά τα αισθήματα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Νόμιζα πως θα ήσουν εκεί για να με υποδεχτείς. [...] Κι όμως: αυτό που με υποδέχτηκε ήταν η αιωρούμενη δυσωδία από στάχτες και οι ξηλωμένες πρίζες του κατεστραμμένου σπιτιού μας.

Ο Σάμιουελ Πάτερμαν
κατά την επιστροφή του στη Βαρσοβία το 1945¹

Μπορούσαμε να δούμε την υλική καταστροφή, μα οι συνέπειες της τεράστιας οικονομικής αναστάτωσης και της πολιτικής, κοινωνικής και ψυχολογικής καταστροφής [...] μας διέφευγαν τελείως.

Ο Ντιν Άτσεσον, υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ το 1947

Υλική καταστροφή

Το 1943 ο εκδότης ταξιδιωτικών βιβλίων Καρλ Μπέντεκερ εξέδωσε έναν οδηγό για τη Γενική Διοίκηση – εκείνο το τμήμα της κεντρικής και νότιας Πολωνίας που παρέμενε τυπικά χωριστό από το Ράιχ. Όπως συνέβαινε με όλες τις εκδόσεις στη Γερμανία εκείνη την εποχή, ασχολείτο τόσο με τη διάδοση της προπαγάνδας όσο και με το να παράσχει στους αναγνώστες του πληροφορίες. Το κομμάτι για τη Βαρσοβία ήταν μια χαρακτηριστική περίπτωση. Το βιβλίο ήταν ενθουσιώδες σχετικά με τις γερμανικές απαρχές της πόλης, τον γερμανικό χαρακτήρα της και τον τρόπο με τον οποίο είχε γίνει μία από τις μεγάλες πρωτεύουσες του κόσμου «κυρίως μέσα από την προσπάθεια των Γερμανών». Παρότρυνε τους τουρίστες να επισκεφθούν το μεσαιωνικό Βασιλικό Κάστρο, τον καθεδρικό ναό του 14ου αιώνα και την όμορφη Ιησουιτική Εκκλησία της ύστερης Αναγέννησης – όλα προϊόντα της γερμανικής κουλτούρας και επιρροής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε το σύμπλεγμα παλατιών ύστερου μπαρόκ γύρω από την Πλατεία Πίλσνουςκι – «την πιο όμορφη πλατεία στη Βαρσοβία» – που τώρα είχε μετονομαστεί σε Πλατεία Αδόλφου Χίτλερ. Το επίκεντρο ήταν το «Σαξονικό» Παλάτι, χτισμένο φυσικά από Γερμανό, και οι όμορφοι Σαξονικοί Κήποι του, που ήταν επίσης σχεδιασμένοι από Γερμανούς αρχιτέκτονες. Ο ταξιδιωτικός οδηγός παραδεχόταν ότι καναδυό κτίρια είχαν δυστυχώς υποστεί ζημιές κατά τη μάχη της Βαρσοβίας το 1939, αλλά διαβεβαίωνε τους αναγνώστες του πως από τότε η Βαρσοβία «έχει ανοικοδομηθεί και πάλι υπό τη γερμανική ηγεσία».¹

Καμία αναφορά δε γινόταν στα δυτικά προάστια της πόλης, που είχαν μετατραπεί σε γκέτο για τους Εβραίους. Αυτό οφειλόταν ίσως στο γεγονός ότι την εποχή που εκδιδόταν το βιβλίο ξέσπασε εκεί μία εξέγερση που υποχρέωσε τον ταξίαρχο των SS Γιούργκεν Στρόοπ να πυρπολήσει σχεδόν κάθε σπίτι στην περιοχή.² Περί τα τέσσερα τετραγω-

νικά χιλιόμετρα της πόλης καταστράφηκαν ολοσχερώς κατ' αυτό τον τρόπο. Την επόμενη χρονιά ξέσπασε μια δεύτερη εξέγερση σε όλη την υπόλοιπη πόλη. Αυτή τη φορά επρόκειτο για μια γενικότερη εξέγερση εμπνευσμένη από τον Πολωνικό Στρατό Εθνοφυλακής. Τον Αύγουστο του 1944, ομάδες Πολωνών αντρών, γυναικών και εφήβων άρχισαν να στήνουν ενέδρες σε Γερμανούς στρατιώτες και να κλέβουν τα όπλα και τα πυρομαχικά τους. Για τους επόμενους δύο μήνες οχυρώθηκαν μέσα και γύρω από την Παλιά Πόλη και καθήλωσαν περισσότερους από 17.000 Γερμανούς στρατιώτες και άνδρες των αντιανταρτικών δυνάμεων.³ Η εξέγερση έληξε τον Οκτώβριο, αφού προηγήθηκαν μερικές από τις σφοδρότερες μάχες του πολέμου. Κατόπιν, κουρασμένος από την πολωνική απειθεία και έχοντας επίγνωση ότι οι Ρώσοι θα έμπαιναν στην πόλη ούτως ή άλλως, ο Χίτλερ διέταξε να ισοπεδωθεί τελείως η Βαρσοβία.⁴

Έτσι, τα γερμανικά στρατεύματα ανατίναξαν το Βασιλικό Κάστρο που είχε τόσο πολύ εντυπωσιάσει τον Μπέντεκερ. Υπονόμευσαν επίσης με εκρηκτικές ύλες τον καθεδρικό ναό του 14ου αιώνα και τον ανατίναξαν κι αυτόν. Ύστερα κατέστρεψαν την Ιησουιτική Εκκλησία. Το Σαξονικό Παλάτι ανατινάχτηκε με συστηματικό τρόπο κατά τη διάρκεια τριών ημερών έπειτα από τα Χριστούγεννα του 1944, όπως και ολόκληρο το συγκρότημα των παλατιών μπαρόκ και ροκοκό. Το Ευρωπαϊκό Ξενοδοχείο, που πρότεινε ο Μπέντεκερ, αρχικά πυρπολήθηκε τον Οκτώβριο και μετά, απλώς για να σιγουρευτούν, οι Γερμανοί το ανατίναξαν τον Ιανουάριο του 1945. Γερμανοί στρατιώτες πήγαν από σπίτι σε σπίτι, από δρόμο σε δρόμο, καταστρέφοντας συστηματικά ολόκληρη την πόλη: το 93% των κατοικιών της Βαρσοβίας καταστράφηκαν ή υπέστησαν ανεπανόρθωτες ζημιές. Για να ολοκληρώσουν την καταστροφή, έκαψαν το Εθνικό Αρχείο, τα Αρχεία Αρχαίων Εγγράφων, τα Οικονομικά Αρχεία, τα Δημοτικά Αρχεία, τα Αρχεία Νέων Εγγράφων και την Πολωνική Βιβλιοθήκη.⁵

Έπειτα από τον πόλεμο, όταν οι Πολωνοί έστρεφαν τις σκέψεις τους στην ανοικοδόμηση της πρωτεύουσάς τους, το Εθνικό Μουσείο παρουσίασε μία έκθεση δείχνοντας θραύσματα των κτιρίων και των έργων τέχνης που είχαν υποστεί ζημιές ή είχαν καταστραφεί κατά τη γερμανική κατοχή. Παρήγαγε επίσης ένα συνοδευτικό βιβλίο, το οποίο, σε αντίθεση με τον οδηγό του Μπέντεκερ, ήταν καθ' ολοκληρία γραμμένο στον αόριστο. Η πρόθεση ήταν να υπομνησθεί στο λαό της Βαρσοβίας και στον ευρύτερο κόσμο τι ακριβώς είχε χαθεί. Υπάρχει μια αναμι-

φίβωση συνειδητοποίηση τόσο στον οδηγό όσο και στην ίδια την έκθεση ότι εκείνοι που έζησαν την καταστροφή της Βαρσοβίας δεν ήταν πλέον σε θέση να εκτιμήσουν το τεράστιο μέγεθος του τι είχε συμβεί στην πόλη τους. Γι' αυτούς ο όλεθρος είχε συμβεί βαθμιαία, αρχίζοντας με το βομβαρδισμό του 1939, συνεχίζοντας με τη γερμανική λεηλασία κατά την κατοχή και τελειώνοντας με την καταστροφή του Γκέτο το 1943 και την τελική συμφορά στα τέλη του 1944. Τώρα, λίγους μόλις μήνες μετά την απελευθέρωσή τους, είχαν συνηθίσει να ζουν σε κελύφη σπιτιών, κυκλωμένοι απ' όλες τις πλευρές από σωρούς ερειπίων.⁶

Η αληθινή κλίμακα της καταστροφής μπορούσε να εκτιμηθεί μόνο από εκείνους που έβλεπαν τα αποτελέσματα δίχως να έχουν υπάρξει πραγματικά μάρτυρες των όσων συνέβησαν. Ο Τζον Βέιχον ήταν ένας νεαρός φωτογράφος που ήρθε στη Βαρσοβία ως μέλος της προσπάθειας ανακούφισης των Ηνωμένων Εθνών έπειτα από τον πόλεμο. Οι επιστολές που έγραψε στη σύζυγό του Πένι τον Ιανουάριο του 1946 δείχνουν την πλήρη έκπληξή του για την κλίμακα της καταστροφής:

Είναι μια πραγματικά απίστευτη πόλη και θέλω να σου δώσω μια ιδέα γι' αυτή, και δεν ξέρω πώς να το κάνω. Βλέπεις, είναι μια μεγάλη πόλη. Περισσότερο από ένα εκατομμύριο κάτοικοι προπολεμικά. Μεγάλη σαν το Ντιτρόιτ. Τώρα το 90% έχει καταστραφεί ολοσχερώς. [...] Όπου κι αν περπατήσεις υπάρχουν σκελετοί κτιρίων που στέκουν δίχως στέγες ή χωρίς πολλές τους πλευρές και άνθρωποι που ζουν μέσα σ' αυτά. Με εξαίρεση το Γκέτο, που είναι απλώς μία μεγάλη πεδιάδα με τούβλα, με στραβωμένα κρεβάτια, μπανιέρες και τραπεζάκια, πίνακες μέσα σε κορνίζες, κορμούς δέντρων, εκατομμύρια αντικείμενα να ξεπροβάλλουν από τα τούβλα. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς μπορεί να έχει γίνει αυτό. [...] Είναι κάτι τόσο μοχθηρό ώστε δεν το πιστεύω.⁷

Η όμορφη παρόρμη πόλη που περιέγραφε ο Καρλ Μπέντεκερ μόλις δύο χρόνια νωρίτερα είχε εξαφανιστεί τελείως.

Είναι δύσκολο να αποτυπωθεί με λογικούς όρους η κλίμακα της υλικής καταστροφής που προκλήθηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Βαρσοβία ήταν απλώς ένα παράδειγμα πόλης που καταστράφηκε – υπήρχαν δεκάδες άλλες μόνο στην Πολωνία. Στην Ευρώπη ως σύνολο,

εκατοντάδες πόλεις είχαν καταστραφεί ολοσχερώς ή μερικώς. Οι φωτογραφίες που ελήφθησαν μετά τον πόλεμο δίνουν μια ιδέα για την κλίμακα της καταστροφής μεμονωμένων πόλεων, αλλά όταν προσπαθεί κανείς να πολλαπλασιάσει αυτή την ερήμωση σε όλο το εύρος της ηπείρου το αποτέλεσμα ξεπερνά σίγουρα τη φαντασία. Σε μερικές χώρες –ιδίως στη Γερμανία, στην Πολωνία, στη Γιουγκοσλαβία και στην Ουκρανία– μία χιλιετία πολιτισμού και αρχιτεκτονικής είχε συντριβεί μέσα σε διάστημα λίγων μόλις ετών. Η βία που είχε φέρει τέτοια ολοσχερή ερήμωση έχει παρομοιαστεί από κάποιους ιστορικούς με τον Αρμαγεδδώνα.⁸

Οι άνθρωποι που βίωσαν την καταστροφή των πόλεων της Ευρώπης πάλευαν να συμβιβαστούν ακόμη και με την τοπική καταστροφή που έβλεπαν, και ένα μέρος της καταστροφής μπορεί να το φανταστεί κανείς μόνο μέσα από τις βασανισμένες, ατελείς περιγραφές τους. Προτού όμως έρθουμε σε τέτοιου είδους ανθρώπινες αντιδράσεις απέναντι στο συντετριμμένο και διαλυμένο σκηνικό, είναι αναγκαίο να αναφέρουμε μερικές στατιστικές – διότι οι στατιστικές έχουν σημασία, άσχετα με το πόσο απατηλές μπορεί να είναι.

Η Βρετανία, το μόνο έθνος που είχε αφήσει τον Χίτλερ για ολόκληρη τη διάρκεια του πολέμου, είχε υποφέρει βαριά. Η Λουφτβάφε είχε ρίξει σχεδόν 50.000 τόνους βομβών στη Βρετανία κατά τη διάρκεια του Μπλιτς, καταστρέφοντας 202.000 σπίτια και προκαλώντας ζημιές σε άλλα 4,5 εκατομμύρια.⁹ Το σφυροκόπημα που δέχτηκαν οι μεγάλες πόλεις της Βρετανίας είναι αρκετά γνωστό, αλλά είναι εκείνο που συνέβη σε μερικές από τις μικρότερες κομποπόλεις που δείχνει την αληθινή έκταση του βομβαρδισμού. Η αγριότητα των επιθέσεων στο Κόβεντρι γέννησε ένα νέο γερμανικό ρήμα, το *coventrinen* – το να «κοβεντροποιήσω», ή να καταστρέψω ολοσχερώς μια πόλη. Το Κλάιντμπανκ είναι μια σχετικά μικρή βιομηχανική κομόπολη στα προάστια της Γλασκώβης: από τα 12.000 σπίτια, μόνο τα 8 γλίτωσαν τις ζημιές.¹⁰

Από την άλλη πλευρά της Μάγχης η ζημιά δεν ήταν τόσο πλήρης, αλλά ήταν πολύ περισσότερο συγκεντρωμένη. Η Καέν, για παράδειγμα, σχεδόν σβήστηκε από το χάρτη όταν οι Σύμμαχοι αποβίβάστηκαν στη Νορμανδία το 1944: το 75% της πόλης εξαφανίστηκε από τις συμμαχικές βόμβες.¹¹ Το Σεν-Λο και η Χάβρη υπέφεραν ακόμη χειρότερα, με το 77% και το 82% των κτιρίων τους να καταστρέφονται.¹² Όταν οι Σύμμαχοι αποβίβάστηκαν στη νότια Γαλλία, περισσότερα από 14.000 κτίρια στη Μασσαλία καταστράφηκαν μερικώς ή ολοσχερώς.¹³ Σύμφω-

να με κυβερνητικές καταγραφές για αξιώσεις αποζημιώσεων και δάνεια από απώλειες πολέμου, 460.000 κτίρια καταστράφηκαν στη Γαλλία κατά τον πόλεμο, και άλλα 1,9 εκατομμύρια υπέστησαν ζημιές.¹⁴

Όσο ανατολικότερα ταξίδευε κανείς μετά τον πόλεμο, τόσο χειρότερη γινόταν η καταστροφή. Στη Βουδαπέστη υπέστη ζημιές το 84% των κτιρίων – το 30% απ' αυτά τόσο άσχημα, ώστε κατέληξαν να θεωρούνται εντελώς ακατοίκητα.¹⁵ Περίπου το 80% της πόλης Μινσκ στη Λευκορωσία καταστράφηκε: μόνο 19 από τα 332 μεγάλα εργοστάσια της πόλης επέζησαν, και αυτό απλώς επειδή οι νάρκες που τοποθετήσαν οι υποχωρούντες Γερμανοί εξουδετερώθηκαν εγκαίρως από το Μηχανικό του Κόκκινου Στρατού.¹⁶ Τα περισσότερα από τα δημόσια κτίρια στο Κίεβο ναρκοθετήθηκαν όταν οι Σοβιετικοί υποχωρούσαν το 1941 – τα υπόλοιπα καταστράφηκαν όταν επέστρεψαν το 1944. Το Χάρκοβο στην ανατολική Ουκρανία διεκδικήθηκε τούσες φορές από τους αντιπάλους, ώστε τελικά απέμειναν σ' αυτό ελάχιστα πράγματα. Στο Ροστόβ και στο Βορονέζ, σύμφωνα με έναν Βρετανό δημοσιογράφο, «η καταστροφή ήταν σχεδόν 100%».¹⁷ Και ο κατάλογος συνεχίζεται. Περίπου 1.700 κομιοπόλεις και πόλεις καταστράφηκαν στην ΕΣΣΔ, 714 απ' αυτές μόνο στην Ουκρανία.¹⁸

Όσοι ταξίδευαν μέσα απ' αυτό το ερημωμένο τοπίο μετά τον πόλεμο έβλεπαν τη μία μετά την άλλη πόλη κατεστραμμένες. Πολύ λίγοι από αυτούς τους ανθρώπους επιχείρησαν έστω και να περιγράψουν ακροθιγώς τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα όσων έβλεπαν – αντιθέτως, πάλευαν να συμβιβαστούν με την πιο τοπική ζημιά σε κάθε μεμονωμένη πόλη καθώς περνούσαν απ' αυτή. Το Στάλινγκραντ, για παράδειγμα, δεν ήταν τίποτε άλλο από «κομμάτια τοίχων, τετράγωνα μισοκατεστραμμένων κτιρίων, σωροί ερειπίων, μεμονωμένες καμινάδες».¹⁹ Η Σεβαστούπολη «ήταν τώρα μια απερίγραπτη μελαγχολία» όπου «ακόμη και στα προάστια [...] δε στέκει όρθιο σχεδόν κανένα σπίτι».²⁰ Τον Σεπτέμβριο του 1945 ο Αμερικανός διπλωμάτης Τζορτζ Φ. Κίναν βρέθηκε στην πρώτη φινλανδική και τώρα ρωσική πόλη Βίμποργκ, θαυμάζοντας τον τρόπο που «ακτίνες τής πολύ πρωινής λιακάδας [...] έλουζαν τα ρημαγμένα κελύφη των πολυκατοικιών, και τα πλημμύριζαν στιγμιαία με μια παγερή, χλομή λάμψη». Εκτός από μια κατοίκα την οποία ξάφνιασε σε ένα από τα ερημωμένα κατώφλια, ο Κίναν φαινόταν να είναι το μόνο ζωντανό άτομο σε ολόκληρη την πόλη.²¹

Στο επίκεντρο όλης αυτής της καταστροφής βρισκόταν η Γερμανία, οι πόλεις της οποίας αναμφίβολα υπέστησαν την πιο μεγάλη ζημιά του

πολέμου. Γύρω στα 3,6 εκατομμύρια γερμανικά διαμερίσματα καταστράφηκαν από τη βρετανική και την αμερικανική αεροπορία – δηλαδή, περίπου το ένα πέμπτο όλων των οικιών της χώρας.²² Σε απόλυτους όρους, η καταστροφή στα σπίτια στη Γερμανία ήταν 18 φορές χειρότερη απ' ό,τι ήταν στη Βρετανία.²³ Μεμονωμένες πόλεις υπέφεραν πολύ χειρότερα από τον μέσο όρο. Σύμφωνα με στοιχεία από το Στατιστικό Γραφείο του Ράιχ, το Βερολίνο έχασε έως και το 50% των κατοικιών του, το Ανόβερο το 51,6%, το Αμβούργο το 53,3%, το Ντούισμπουργκ το 64%, το Ντόρτμουντ το 66% και η Κολωνία το 70%.²⁴

Όταν οι παρατηρητές των Συμμάχων ήρθαν στη Γερμανία μετά τον πόλεμο, οι περισσότεροι απ' αυτούς περίμεναν να βρουν καταστροφή στην ίδια κλίμακα που είχαν δει στη Βρετανία κατά τη διάρκεια του Μπλιτς. Ακόμη και αφότου βρετανικές και αμερικανικές εφημερίδες και περιοδικά άρχισαν να τυπώνουν εικόνες και περιγραφές της καταστροφής, ήταν αδύνατο να προετοιμαστούν για το θέαμα της πραγματικότητας. Ο Όστιν Ρόμπινσον, για παράδειγμα, στάλθηκε στη δυτική Γερμανία αμέσως μετά τον πόλεμο για λογαριασμό του βρετανικού υπουργείου Παραγωγής. Η περιγραφή που έδωσε για το Μάιντς ενόσω βρισκόταν εκεί δείχνει την αίσθηση του σοκ που υπέστη:

Εκείνος ο σκελετός, με ολόκληρα οικοδομικά τετράγωνα ισοπεδωμένα, τεράστιες περιοχές με τίποτε άλλο εκτός από όρθιους τοίχους, εργοστάσια σχεδόν τελείως ρημαγμένα, ήταν μια εικόνα που ξέρω ότι θα μένει για πάντα μέσα μου. Το γνώριζε κανείς θεωρητικά, δίχως να το νιώσει συναισθηματικά ή ανθρώπινα.²⁵

Ο Βρετανός υπολοχαγός Φίλιπ Νταρκ έφριξε εξίσου από το αποκαλυπτικό θέαμα που είδε στο Αμβούργο στο τέλος του πολέμου:

Περπατήσαμε προς το κέντρο και αρχίσαμε να μπαίνουμε σε μια πόλη κατεστραμμένη πέρα από κάθε φαντασία. Ήταν κάτι περισσότερο από φρικτό. Μακριά μέχρι εκεί που μπορούσε να δει το μάτι, το ένα τετραγωνικό μίλι μετά το άλλο υπήρχαν άδεια κελύφη κτιρίων με στραβωμένα μεταλλικά δοκάρια σαν σκιάχτρα στον αέρα, τα καλοριφέρ ενός διαμερίσματος να προεξέχουν από το σωλήνα ενός τοίχου που έστεκε ακόμα, σαν σταυρωμένος σκελετός πτεροδάκτυλου. Φρικτά, ειδεχθή σχήματα από καμινάδες ξεπρόβαλλαν από το πλαίσιο ενός τοίχου. Ολόκληρο το μέρος απέ-

πνεε μια ατμόσφαιρα αγέραστης ησυχίας. [...] Τέτοιες εντυπώσεις δεν μπορεί να τις φανταστεί κανείς παρά μόνο αν τις δει.²⁶

Υπάρχει μια αίσθηση απόλυτης απελπισίας σε πολλές από τις περιγραφές των γερμανικών πόλεων το 1945. Η Δρέσδη, για παράδειγμα, δε θύμιζε πλέον τη «Φλωρεντία στον Έλβα» αλλά περισσότερο κάτι σαν «την επιφάνεια της Σελήνης», και οι διευθυντές σχεδιασμού πίστευαν ότι θα έπαιρνε «τουλάχιστον 70 χρόνια» για να ανοικοδομηθεί.²⁷ Το Μόναχο είχε καταστραφεί τόσο άσχημα ώστε «έκανε πραγματικά κάποιον να σκέφτεται ότι επίκειται η Δευτέρα Παρουσία».²⁸ Το Βερολίνο ήταν «τελείως διαλυμένο – απλώς σωροί από μπάζα και σκελετωμένα σπίτια».²⁹ Η Κολονία ήταν μια πόλη «πεσμένη στο έδαφος, δίχως ομορφιά, άμορφη μέσα στα ερείπια και τη μοναξιά της πλήρους υλικής ήττας».³⁰

Μεταξύ 18 με 20 εκατομμύρια Γερμανοί έμειναν άστεγοι λόγω της καταστροφής των πόλεων τους – όσο ήταν δηλαδή το σύνολο των προπολεμικών πληθυσμών της Ολλανδίας, του Βελγίου και του Λουξεμβούργου.³¹ Άλλοι 10 εκατομμύρια άνθρωποι στην Ουκρανία ήταν επίσης άστεγοι, δηλαδή περισσότεροι από τον συνολικό προπολεμικό πληθυσμό της Ουγγαρίας.³² Αυτοί οι άνθρωποι έμεναν σε υπόγεια, σε ερείπια, σε τρύπες στο έδαφος – οπουδήποτε μπορούσαν να βρουν ένα ελάχιστο καταφύγιο. Ήταν τελείως στερημένοι από βασικές υπηρεσίες, όπως νερό, αέριο, ηλεκτρικό ρεύμα – όπως και εκατομμύρια άλλοι σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η Βαρσοβία, για παράδειγμα, είχε μόνο δύο φανάρια στους δρόμους σε λειτουργία.³³ Στην Οδησό το νερό ήταν διαθέσιμο μόνο από αρτεσιανά πηγάδια, έτσι ώστε ακόμη και στους επίσημους επισκέπτες δινόταν μόνο ένα μπουκάλι κάθε μέρα για πλύσιμο.³⁴ Δίχως αυτά τα χρειώδη, οι πληθυσμοί των ευρωπαϊκών πόλεων κατάντησαν να ζουν, όπως το περιέγραψε ένας Αμερικανός αρθρογράφος, «με μεσαιωνικό τρόπο, κυκλωμένοι από διαλυμένα μηχανήματα του 20ού αιώνα».³⁵

Ενώ η καταστροφή ήταν στη δραματικότερη φάση της στις ευρωπαϊκές πόλεις, οι κοινότητες της υπαίθρου συχνά υπέφεραν εξίσου. Σε όλη την ήπειρο αγροκτήματα λεηλατήθηκαν, πυρπολήθηκαν, πλημμύρισαν ή απλώς εγκαταλείφθηκαν εξαιτίας του πολέμου. Τα έλη στη νότια Ιταλία, που τόσο επιμελώς είχε αποξηράνει ο Μουσολίνι, πλημμύρισαν

ξανά εσκεμμένα από τους υποχωρούντες Γερμανούς, προκαλώντας ένα νέο θέριεμα της ελονοσίας.³⁶ Περισσότερο από δύο εκατομμύρια στρέμματα στην Ολλανδία καταστράφηκαν όταν τα γερμανικά στρατεύματα άνοιξαν εσκεμμένα τους υδατοφράκτες που κρατούσαν τη θάλασσα μακριά.³⁷ Η απόσταση από τα κύρια θέατρα του πολέμου δεν αποτελούσε προστασία από τέτοια μεταχείριση. Περισσότερο από το ένα τρίτο των κατοικιών στη Λαπωνία καταστράφηκαν από τους υποχωρούντες Γερμανούς.³⁸ Η ιδέα ήταν να στερήσουν από τις φινλανδικές δυνάμεις που άλλαξαν στρατόπεδο οποιοδήποτε κατάλυμα κατά τη διάρκεια του χειμώνα, αλλά είχε επίσης ως αποτέλεσμα να δημιουργήσει περισσότερους από 80.000 πρόσφυγες. Οι δρόμοι στη βόρεια Νορβηγία και τη Φινλανδία ήταν ναρκοθετημένοι, τηλεφωνικοί στυλοί είχαν γκρεμιστεί και γέφυρες είχαν ανατιναχτεί, δημιουργώντας προβλήματα που θα γίνονταν αισθητά για χρόνια αφότου ο πόλεμος είχε τελειώσει.

Για μία ακόμη φορά, όσο ανατολικότερα πήγαινε κανείς, τόσο χειρότερη γινόταν η καταστροφή. Η Ελλάδα έχασε το ένα τρίτο των δασών της κατά τη γερμανική κατοχή και περισσότερα από χίλια χωριά πυρπολήθηκαν και αφέθηκαν ακατοίκητα.³⁹ Στη Γιουγκοσλαβία, σύμφωνα με τη μεταπολεμική Επιτροπή Επανορθώσεων, το 24% των περιβολιών καταστράφηκαν, όπως και το 38% των αμπελιών και περίπου το 60% των ζώων. Η λεηλασία εκατομμυρίων τόνων σιταριού, γάλακτος και μαλλιού συμπλήρωσε την καταστροφή της Γιουγκοσλαβικής αγροτικής οικονομίας.⁴⁰ Στην ΕΣΣΔ τα πράγματα ήταν ακόμη χειρότερα: εδώ έως και 70.000 χωριά καταστράφηκαν, μαζί με τις κοινότητές τους και ολόκληρη την αγροτική υποδομή.⁴¹ Τέτοια ζημιά δεν ήταν απλώς αποτέλεσμα των μαχών και του περιστασιακού πλιάτσικου – προκλήθηκε από τη συστηματική και εσκεμμένη καταστροφή της γης και της περιουσίας. Αγροκτήματα και χωριά πυρπολούνταν με την παραμικρή υποψία αντίστασης. Τεράστιες εκτάσεις δασών κατά μήκος των πλευρών των δρόμων κόπηκαν για να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος ενέδρας.

Πολλά έχουν γραφτεί σχετικά με το πόσο ανηλεείς ήταν η Γερμανία και η Ρωσία όταν επιτίθονταν η μία στην άλλη, αλλά ήταν εξίσου ανηλεείς και στην άμυνα. Όταν ο γερμανικός στρατός ξεχύθηκε μέσα στο σοβιετικό έδαφος το καλοκαίρι του 1941, ο Στάλιν έκανε ένα ραδιοφωνικό διάγγελμα προς το λαό του λέγοντάς του να πάρει μαζί του οτιδήποτε μπορούσε προτού φύγει: «Όλα τα αντικείμενα αξίας, συμπεριλαμβανομένων των μη σιδηρούχων μετάλλων, τα σιτηρά και τα καύσιμα που δεν μπορούν να μεταφερθούν πρέπει οπωσδήποτε να κα-

ταστραφούν. Σε περιοχές που κατέχονται ήδη από τον εχθρό, οι ανταρτικές μονάδες [...] πρέπει να βάζουν φωτιά στα δάση, στις αποθήκες και στα μεταφορικά μέσα». ⁴² Όταν η πλάστιγγα άρχισε να γυρίζει, ο Χίτλερ διέταξε ομοίως πως τίποτα δεν έπρεπε να αφεθεί πίσω για τους Σοβιετικούς που επέστρεφαν. «Άσχετα με τους κατοίκους του, κάθε κατοικημένο σημείο πρέπει να πυρποληθεί και να καταστραφεί για να στερήσει από τον εχθρό εγκαταστάσεις στρατωνισμού», έλεγε μία από τις διαταγές του Χίτλερ προς τους διοικητές των στρατιών του στην Ουκρανία τον Δεκέμβριο του 1941. «Οι τοποθεσίες που αφήνονται άθικτες θα πρέπει στη συνέχεια να καταστρέφονται από την αεροπορία». ⁴³ Αργότερα, όταν τα πράγματα άρχισαν να γίνονται πιο απεγνωσμένα, ο Χίτλερ διέταξε τους επικεφαλής του των SS να καταστρέψουν τα πάντα: «Ούτε ένα άτομο, ούτε ένα ζώο, ούτε 100 κιλά σιτάρι, ούτε μια σιδηροτροχιά δεν πρέπει να μείνει πίσω. [...] Ο εχθρός πρέπει να βρει μια χώρα τελείως καμένη και κατεστραμμένη». ⁴⁴

Ως συνέπεια τέτοιων διαταγών, τεράστιες εκτάσεις αγροτικής γης στην Ουκρανία και στη Λευκορωσία πυρπολήθηκαν όχι μία φορά, αλλά δύο, και μαζί μ' αυτές αμέτρητα χωριά και αγροικίες που μπορεί να πρόσφεραν στέγη στον εχθρό. Η βιομηχανία, φυσικά, ήταν από τα πρώτα πράγματα που καταστρέφονταν. Στην Ουγγαρία, για παράδειγμα, 500 μεγάλα εργοστάσια αποσυναρμολογήθηκαν και μεταφέρθηκαν στη Γερμανία, περισσότερο από το 90% των υπολοίπων υπέστησαν εσκεμμένα ζημιές ή καταστράφηκαν και σχεδόν όλα τα ανθρακωρυχεία πλημμύρισαν ή κατεδαφίστηκαν. ⁴⁵ Στην ΕΣΣΔ καταστράφηκαν περίπου 32.000 εργοστάσια. ⁴⁶ Στη Γιουγκοσλαβία, η Επιτροπή Επανορθώσεων εκτιμούσε ότι η χώρα είχε χάσει βιομηχανίες αξίας μεγαλύτερης των 9,14 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ή αλλιώς το ένα τρίτο ολόκληρου του βιομηχανικού πλούτου της. ⁴⁷

Η χειρότερη ίσως ζημιά ήταν εκείνη που βρήκε τη συγκοινωνιακή υποδομή της ηπείρου. Η Ολλανδία, για παράδειγμα, έχασε το 60% των οδικών, σιδηροδρομικών και πλωτών μεταφορών της. Στην Ιταλία έως και το ένα τρίτο του οδικού δικτύου της χώρας είχε αχρηστευτεί, και 13.000 γέφυρες είχαν υποστεί ζημιές ή είχαν καταστραφεί. Τόσο η Γαλλία όσο και η Γιουγκοσλαβία έχασαν το 77% των ατμομηχανών τους και ένα παρόμοιο ποσοστό βαγονιών. Η Πολωνία έχασε το ένα πέμπτο των δρόμων της, το ένα τρίτο όλων των σιδηροτροχιών της (περίπου 16.000 χιλιόμετρα συνολικά), το 85% του τροχαίου σιδηροδρομικού υλικού και το 100% της πολιτικής της αεροπορίας. Η Νορβηγία έχασε

το μισό από το προπολεμικό εκτόπισμα του εμπορικού της στόλου, και η Ελλάδα μεταξύ των δύο τρίτων και των τριών τετάρτων του δικού της. Έως το τέλος του πολέμου, η *μόνη* κοινώς αξιόπιστη μέθοδος ταξιδιού ήταν με τα πόδια.⁴⁸

Η υλική καταστροφή της Ευρώπης υπήρξε κάτι περισσότερο από την απώλεια των κτιρίων της και της υποδομής της. Ήταν κάτι περισσότερο ακόμη και από την καταστροφή κουλτούρας και αρχιτεκτονικής αιώνων. Το αληθινά ενοχλητικό πράγμα σχετικά με τα ερείπια ήταν αυτό που συμβόλιζαν. Τα βουνά των μπάζων αποτελούσαν, όπως το έθεσε ένας Βρετανός στρατιώτης, «ένα μνημείο στη δύναμη αυτοκαταστροφής του ανθρώπου».⁴⁹ Για εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους ήταν μία καθημερινή υπενθύμιση της αγριότητας που είχε βιώσει η ήπειρος – μιας αγριότητας που θα μπορούσε να ξαναβγεί στην επιφάνεια ανά πάσα στιγμή.

Ο Πρίμο Λέβι, που είχε ζήσει στο Άουσβιτς, ισχυριζόταν ότι υπήρχε κάτι σχεδόν υπερφυσικό στον τρόπο που οι Γερμανοί κατέστρεφαν τα πάντα στο πέρασμά τους. Γι' αυτόν, τα σπασμένα απομεινάρια μιας στρατιωτικής βάσης στο Σλουτσκ, κοντά στο Μινσκ, επιδείκνυαν «την ιδιοφυία της καταστροφής, της αντι-δημιουργίας, εδώ όπως και στο Άουσβιτς. Ήταν η μυστικιστική πίστη στην ερήμωση, πέρα από κάθε απαίτηση του πολέμου ή παρόρμηση για λεία».⁵⁰ Η καταστροφή που σκόρπισαν οι Σύμμαχοι ήταν σχεδόν εξίσου βαριά: όταν ο Λέβι είδε τα ερείπια της Βιέννης, κυριεύτηκε από μια «βαριά, απειλητική αίσθηση ενός ανεπανόρθωτου και οριστικού κακού που ήταν πανταχού παρόν, φωλιασμένο στα σπλάχνα της Ευρώπης και του κόσμου: ο σπόρος της μελλοντικής βλάβης».⁵¹

Είναι αυτό το υπόγειο ρεύμα της «αντι-δημιουργίας» και του «οριστικού κακού» που κάνει την καταστροφή των κωμοπόλεων και πόλεων της Ευρώπης τόσο ενοχλητική στο να τη χωνέψει κανείς. Αυτό που συνεπάγεται από όλες τις περιγραφές της εποχής, αλλά δε δηλώνεται ανοιχτά, είναι ότι πέρα από την υλική καταστροφή υπάρχει κάτι πολύ χειρότερο. Οι «σκελετοί» των σπιτιών και των κορνιζαρισμένων πινάκων που προεξέχουν από τα ερείπια της Βαρσοβίας είναι συμβολικοί: κρυμμένη κάτω από τα ερείπια, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά, υπήρχε άλλη μία ξεχωριστή ανθρώπινη και ηθική συμφορά.

Το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είναι μια από τις πιο εμβληματικές στιγμές στην ιστορία της Ευρώπης. Έχει ταυτιστεί με εικόνες χαρούμενου πλήθους να χορεύει στους δρόμους, να πίνει, να ερωτεύεται. Αυτές οι εικόνες θριάμβου και γιορτής είναι τόσο έντονες στη συλλογική μνήμη, ώστε έχουν σχεδόν λησμονηθεί οι εμφύλιοι πόλεμοι και η αναρχία που είχε επικρατήσει.

Στην πραγματικότητα, αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, η Ευρώπη γνώρισε ακόμα ένα τρομερό αιματοκύλισμα, με τριάντα εκατομμύρια νεκρούς σε πεδία μαχών, ισοπεδωμένες πολιτείες, κατεστραμμένη ύπαιθρο. Οργανισμοί και θεσμοί που θεωρούνταν δεδομένοι (από την αστυνομία και τα μέσα μεταφοράς μέχρι τις κυβερνήσεις και τα μέσα ενημέρωσης) είτε είχαν παραιτηθεί είτε δεν υπήρχαν καν.

Στο ΟΛΕΘΡΟΣ, ο Κιθ Λόου περιγράφει μια ήπειρο που, μετά το τέλος του πιο τρομερού πολέμου όλων των εποχών, εξακολουθεί να βρίσκεται βυθισμένη στη βία, με ομάδες ανθρώπων, κοινότητες, ακόμα και ολόκληρα έθνη να ζητούν εκδίκηση για λάθη και εγκλήματα που είχαν γίνει όσο διεξαγόταν ο πόλεμος.

Οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους συλλαμβάνονταν, βασανίζονταν και εκτελούνταν με συνοπτικές διαδικασίες. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης άνοιξαν πάλι και γέμισαν με καινούργια θύματα. Ο βίαιος αντισημιτισμός αναβίωσε με φόνους και πογκρόμ σε όλη την Ευρώπη. Οι σφαγές βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη, και σε ορισμένα μέρη (κυρίως στην Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία και την Πολωνία) οδήγησαν σε βάνουσους εμφύλιους πολέμους.

Το ΟΛΕΘΡΟΣ είναι η ιστορία της Ευρώπης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, με όλες τις φρικαλέες λεπτομέρειες που την καθόρισαν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '40. Βασισμένο κυρίως σε πρωτογενείς πηγές από δώδεκα χώρες, το ανά χείρας βιβλίο είναι το τρομακτικό και, ταυτόχρονα, συναρπαστικό χρονικό ενός κόσμου που παραφρόνησε, και θα αποτελεί ορόσημο στην ιστοριογραφία της μεταπολεμικής Ευρώπης για δεκαετίες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΣ: 11560